UDK: 373.2:159.922.7

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISH

Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna,
TDPI “Maktabgacha ta’lim” kafedrasi professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari, bolalarning bilish jarayonlari, jumladan, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvurini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishida o‘yin faoliyati, tasviriy faoliyat, muloqot va sayohatlarning ahamiyati ochib berilgan. Bolalarda qiziquvchanlikni qo‘llab-quvvatlash, mustaqil fikrlash va atrof-muhitni anglash ko‘nikmalarini shakllantirishda tarbiyachining pedagogik faoliyati muhim omil sifatida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, intellektual rivojlanish, bilish jarayonlari, tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur, qiziquvchanlik, o‘yin faoliyati, tasviriy faoliyat, tarbiyachi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar intellektual rivojlanish jarayonida o‘z ajdodlari tomonidan yaratilgan ijtimoiy tajribani o‘zlashtiradilar, atrof-muhitdagi narsa va hodisalar bilan faol munosabatga kirishadilar. Bu jarayon bolalarda faoliyatga bo‘lgan moyillikning rivojlanishi, xatti-harakat me’yorlari, til boyliklari, insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni egallash hamda individual qobiliyatlarning o‘sishida namoyon bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu, avvalo, atrof-muhitni kengroq bilishga intilish, muloqotga kirishish, o‘zligini namoyon qilish va o‘ynash ehtiyojlarining kuchayishida ko‘zga tashlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqni nisbatan yaxshi o‘zlashtirganlari va harakatchanliklari yuqoriligi sababli o‘zlariga yaqin bo‘lgan katta yoshdagilar hamda tengdoshlari bilan muloqot qilishga ko‘proq intiladilar.

Bolalarning qiziqishlari ularning intellektual rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Qiziqish bolani yangi bilimlarni egallashga, atrof-muhitni o‘rganishga va intellektual rivojlanishga undovchi muhim omillardan biridir. Maktabga tayyorlash jarayonida bolalarni intellektual rivojlantirishda syujetli-rolli o‘yinlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday o‘yinlar o‘z mavzusining boyligi va xilma-xilligi bilan bola dunyoqarashini kengaytiradi, unda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarni intellektual rivojlantirishda tasviriy faoliyat ham muhim o‘rin tutadi. Bola tasavvurining xususiyatlariga qarab, uning atrof-muhitni qanday idrok etishi, xotirasi, tasavvuri va tafakkuri haqida muayyan xulosalarga kelish mumkin. Maktabga tayyorlov guruhi bolalari chizgan rasmlarda ularning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, orzu-umidlari va ehtiyojlari ham aks etadi.

Bu yoshdagi bolalar rasm chizishga nihoyatda qiziqadilar. Rasm chizish bolalar intellektual rivojlanishining o‘ziga xos shakllaridan biri hisoblanadi. Bola dastlab ko‘rib turgan narsalarini, keyinchalik esa o‘zi biladigan, xotirasida saqlagan va tasavvurida gavdalantirgan obrazlarni chizadi. Bu jarayon uning idroki, xotirasi, tasavvuri va ijodiy tafakkurining rivojlanishiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘yin faoliyati haqida fikr yuritilganda, ularning o‘yinchoqlar bilan bog‘liq faoliyatini ham nazarda tutish lozim. Bolalarga o‘yinchoqlarni tanlash va taqdim etishda ularning yosh xususiyatlari, rivojlanish darajasi hamda qiziqishlarini hisobga olish zarur. Chunki o‘yinchoqlar bolalarning bilish faolligini oshirish, atrofdagi narsa va hodisalar haqida tasavvurlarini kengaytirish hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Diqqat har qanday faoliyatning asosini tashkil etadi. Shu sababli uning bola hayotidagi ahamiyati katta. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqat asosan ixtiyorsiz xarakterga ega bo‘ladi. Bu yoshda ixtiyoriy diqqatning tarkib topishida o‘yinning roli nihoyatda muhimdir. O‘yin jarayonida bolalar diqqatlarini muayyan faoliyatga yo‘naltiradilar, o‘z tashabbuslari bilan maqsad qo‘yadilar va unga erishishga intiladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolaning xotirasi yangi faoliyat turlari va uning oldiga qo‘yiladigan yangi talablar asosida takomillashib boradi. Bolalar o‘zlari uchun ahamiyatli bo‘lgan, kuchli taassurot qoldiradigan va qiziqish uyg‘otadigan hodisalarni beixtiyor eslab qoladilar. Bolalar tafakkurining rivojlanishi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur jadal rivojlanadi. Ijtimoiy tajribaning ortishi, nutqning rivojlanishi hamda erkin va mustaqil harakat qilish imkoniyatlarining kengayishi ushbu jarayonning asosiy omillari hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda turli sohalarga oid savollarning paydo bo‘lishi ularning tafakkuri faollashayotganidan dalolat beradi. Bolalarning savollariga o‘z vaqtida javob bermaslik yoki ularning qiziqishlariga e’tiborsizlik bilan munosabatda bo‘lish qiziquvchanlikning susayishiga olib kelishi mumkin.

Ko‘pgina ota-onalar va ayrim tarbiyachilar bolalar ko‘p savol berganlarida, ularni koyishlari yoki savollariga yetarlicha e’tibor bermasliklari mumkin. Natijada bola o‘zini noqulay his qiladi va savol berishga bo‘lgan intilishi susayadi. Ayrim tortinchoq bolalar esa umuman savol bermaslikka odatlanadilar. Bunday holatlarning oldini olish

uchun tarbiyachilar mashg‘ulotlar va sayohatlar davomida bolalarga turli savollar berib, ularning bilishga bo‘lgan qiziqishlarini faollashtirishlari lozim.

Har qanday tafakkur, odatda, biror narsani taqqoslash, tahlil qilish va umumlashtirishdan boshlanadi. Sayohatlar bolalardagi tafakkur jarayonlarini faollashtirish va rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar tabiat qo‘yniga uyushtirilgan sayohatlar davomida turli narsalarni bir-biri bilan taqqoslaydilar, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlaydilar, tahlil qiladilar hamda umumlashtiradilar.

Maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning intellektual rivojlanishi muayyan yosh davrlari bilan bog‘liq holda kechadi. Jumladan, 3–4 yosh oralig‘i intellektual rivojlanishning muhim dastlabki davrlaridan biri bo‘lib, bu bosqichda bolaning hissiy jihatdan o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati mustahkamlanadi. 4–5 yosh oralig‘ida esa bilish faoliyati, mustaqil fikrlash va atrof-muhit haqidagi tasavvurlari yanada kengayib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishida tarbiyachining pedagogik faoliyati, bolalarning kelajagi uchun qayg‘urishi va ularga ko‘rsatayotgan yordami alohida o‘rin tutadi. Chunki bola maktabga bormasdan turib, ta’lim faoliyati, o‘qish va bilim olish haqidagi dastlabki tasavvurlarni, avvalo, tarbiyachining bevosita ta’siri ostida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: TDPU, 2021.
2. Husanboyeva Q. Adabiy ta’lim metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2024.
3. Ishmuhamedov R. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2022.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
5. Po‘latova M., Axrorova M. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan zamonaviy darsliklar tuzilishi va mazmuni. – 2025.